

The Creation of Thai Performing Arts Thesis During the Coronavirus 2019 Pandemic

Tanyawoot Payayarm

Malinee Achayutthakan*

Faculty of Fine and Applied Arts, Chulalongkorn University

*Corresponding author e-mail : malinee.a@chula.ac.th

Abstract

This academic article is part of the thesis entitled “The Creation of Thai Performing Arts Thesis during the Coronavirus 2019 Pandemic.” It aims to analyze teaching and learning management and adaptations in the creation of Thai dance senior projects at higher education institutions during the COVID-19 pandemic. Data were collected, analyzed, and synthesized from relevant documents and interviews, using seven higher education institutions in Bangkok as case studies: Chulalongkorn University, Srinakharinwirot University, Suan Sunandha Rajabhat University, Bansomdejchaopraya Rajabhat University, Phranakhon Rajabhat University, Dhonburi Rajabhat University, and Chandrakasem Rajabhat University.

The findings indicate that, prior to the COVID-19 pandemic, Thai dance senior projects were primarily presented as live stage performances. Restrictions on teaching, rehearsals, gatherings, and performances led to three adapted modes of presentation: 1) dance films, 2) recorded performance videos, and 3) live stage performances when the situation improved. These adaptations generated knowledge on integrating dance with digital technology. In particular, dance film creation required the integration of movement design, performance space, camera angles, visual composition, and editing, reflecting a shift in the creative process from stage-based performance to digital media. This knowledge can be applied to the development of dance education, creative practice, and the dissemination of dance works, while also providing an approach for responding to future crises and technological changes.

Keywords : Performing Arts Thesis, Creation of Dance, Dance Film

การสร้างศิลปนิพนธ์นาฏกรรมไทยในช่วงสถานการณ์ การแพร่ระบาดไวรัสโคโรนา 2019

ฉัญวุฒิ พายายม

มาลินี อาชายุทธการ*

คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

*อีเมลผู้ประสาน : malinee.a@chula.ac.th

บทคัดย่อ

บทความวิชาการฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ เรื่อง “การสร้างศิลปนิพนธ์นาฏกรรมไทยในช่วงสถานการณ์การแพร่ระบาดไวรัสโคโรนา 2019” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการจัดการเรียนการสอนและการปรับตัวของการสร้างศิลปนิพนธ์ ในสถาบันอุดมศึกษาในช่วงสถานการณ์การแพร่ระบาดของไวรัสโคโรนา 2019 ผู้ศึกษารวบรวมข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง และการสัมภาษณ์ โดยคัดเลือกสถาบันอุดมศึกษาที่อยู่ในเขตกรุงเทพมหานคร และเป็นสถาบันที่มีการสร้างศิลปนิพนธ์ เพื่อเป็นกรณีศึกษา 7 สถาบัน ได้แก่ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร มหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี และมหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม

จากการศึกษาพบว่า เดิมการนำเสนอผลงานศิลปนิพนธ์เป็นรูปแบบการแสดงผลบนเวที เมื่อเกิดสถานการณ์การแพร่ระบาดไวรัสโคโรนา 2019 พบว่ามีการปรับรูปแบบ การนำเสนอออกเป็น 3 ประเภท คือ การนำเสนอในรูปแบบด้านซ์ฟิล์ม (Dance Film) การนำเสนอในรูปแบบวีดิทัศน์ การแสดงและการแสดงสดบนเวทีในช่วงที่สถานการณ์ดังกล่าวคลี่คลายลง ซึ่งการปรับตัวดังกล่าวก่อให้เกิดองค์ความรู้ด้านการบูรณาการนาฏกรรมกับเทคโนโลยีดิจิทัล โดยเฉพาะการสร้างด้านซ์ฟิล์มที่ต้องคำนึงถึงความสัมพันธ์ระหว่างการออกแบบการเคลื่อนไหว พื้นที่ มุมกล้อง การจัดองค์ประกอบภาพ และการตัดต่อสะท้อนถึงการเปลี่ยนกระบวนการสร้างสรรค์จากพื้นที่เวทีสู่พื้นที่สื่อดิจิทัล องค์ความรู้ดังกล่าวสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาการเรียนการสอน การสร้างสรรค์และเผยแพร่ผลงานนาฏกรรม ตลอดจนเป็นแนวทางในการเตรียมความพร้อมต่อสถานการณ์วิกฤติและการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีในอนาคต

คำสำคัญ : ศิลปนิพนธ์ด้านนาฏกรรม, นาฏกรรมสร้างสรรค์, ด้านซ์ฟิล์ม

1. บทนำ (Introduction)

ศิลปนิพนธ์ หมายถึง รายวิชาสำหรับจัดทำผลงานรูปแบบต่าง ๆ ก่อนสำเร็จการศึกษาของนิสิต นักศึกษาสายศิลปกรรม เช่น ดุริยางคศิลป์ ทัศนศิลป์ นาฏศิลป์ และนาฏยศิลป์ เป็นต้น ส่วนใหญ่รายวิชานี้ จะบรรจุอยู่ในปีการศึกษาสุดท้ายของหลักสูตร (khammanee, 2002) อธิบายว่า การสอนโดยใช้วิธีการให้ผู้เรียนปฏิบัติจริงเป็นแนวทางการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ที่ยึดผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง โดยมุ่งเน้นการพัฒนาทักษะในด้านต่าง ๆ เช่น ภาษา ดนตรี ขับร้อง นาฏศิลป์ และศิลปะ ผ่านกระบวนการฝึกฝนซ้ำ ๆ อย่างต่อเนื่อง จนผู้เรียนสามารถพัฒนาทักษะได้ตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ การฝึกปฏิบัติดังกล่าวสามารถดำเนินการได้ทั้งในรูปแบบรายบุคคลหรือแบบกลุ่ม ขึ้นอยู่กับความเหมาะสมของบริบทและลักษณะกิจกรรมที่จัดการเรียนการสอน เพื่อให้ผู้เรียนได้นำทักษะด้านศิลปะตามสายการเรียนที่ได้เรียนมาตลอดหลักสูตรมาประยุกต์ใช้ผ่านการจัดทำผลงานซึ่งเป็นการแสดงศักยภาพของผู้เรียน โดยการจัดทำศิลปนิพนธ์ทางด้านนาฏยกรรมไทยแบ่งออกเป็น 2 รูปแบบ ได้แก่ ศิลปนิพนธ์เชิงอนุรักษ์ หมายถึง การแสดงผลงานในรูปแบบนาฏยกรรมภายใต้ขนบ จารีตและความเป็นมาตรฐานซึ่งผู้เรียนจะต้องได้รับการเรียนรู้และถ่ายทอดท่ารำจากอาจารย์ผู้เชี่ยวชาญ เช่น การสอบรำเดี่ยวมาตรฐาน การแสดงละครนอก การแสดงละครพื้นทาง การแสดงละครใน เป็นต้น ศิลปนิพนธ์เชิงสร้างสรรค์ หมายถึง การจัดทำผลงานสร้างสรรค์ทางด้านนาฏยกรรมขึ้นใหม่ตั้งแต่แนวคิดการแสดงตลอดจนองค์ประกอบต่าง ๆ ของการแสดง โดยส่วนใหญ่การนำเสนอผลงานศิลปนิพนธ์นิยมจัดแสดงในรูปแบบการแสดงสด มีการเปิดรับผู้ชมจากภายนอกเข้ามารับชมการแสดงซึ่งทำให้ออกจากการจัดทำผลงานแล้วยังเป็นการฝึกการบริหารจัดการในการจัดการแสดงนาฏยกรรมในส่วนต่าง ๆ ในการนำเสนอผลงานศิลปนิพนธ์นิยมจัดแสดงบนเวทีและมีการเปิดให้คณะกรรมการและบุคคลภายนอกเข้ามารับชม ซึ่งการจัดการแสดงในรูปแบบนี้สามารถดำเนินได้ในสถานการณ์ปกติก่อนเกิดสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคโควิด - 19

ในช่วงเดือนธันวาคม พ.ศ. 2562 ประเทศไทยเกิดการแพร่ระบาดของไวรัสโคโรนา 2019 (Coronavirus Disease 2019) หรือ โควิด - 19 (Covid-19) เป็นกลุ่มโรคติดต่อที่ส่งผลกระทบต่อทางเดินหายใจโดยตรง นับเป็นสถานการณ์วิกฤติร้ายแรงทั่วประเทศ เนื่องจากมีการเพิ่มขึ้นของจำนวนผู้ป่วยอย่างรวดเร็ว โดยในพื้นที่กรุงเทพมหานครมีการออกประกาศจากรัฐบาลเพื่อควบคุมการแพร่ระบาดของโรคดังกล่าวซึ่งเป็นอันตรายตามประกาศกระทรวงสาธารณสุขด้วยการสั่งปิดสถานที่ต่าง ๆ ที่เสี่ยงต่อการแพร่ระบาดของโรคเป็นการชั่วคราว เช่น ร้านอาหาร ห้างสรรพสินค้า โรงมหรสพ (โรงภาพยนตร์ โรงละคร โรงมหรสพ) สถานที่แสดงมหรสพ สถานที่ที่มีการแสดงหรือการละเล่นสาธารณะ รวมถึงสถานศึกษาทุกระดับ โดยเพิ่มมาตรการการเว้นระยะห่างทางสังคม (Social Distancing) ซึ่งเป็นมาตรการสำคัญทางสาธารณสุขในการป้องกันการแพร่ระบาดของโรค จากมาตรการดังกล่าวส่งผลให้รูปแบบการเรียนการสอนต้องถูกปรับเปลี่ยนรูปแบบจากการเรียนการสอนในห้องเรียนมาเป็นรูปแบบการเรียนการสอนแบบทางไกลโดยผ่านระบบอิเล็กทรอนิกส์ กล่าวคือ เดิมการนำเสนอผลงานศิลปนิพนธ์เป็นการจัดแสดงสดบนเวที และมีการเปิดให้ผู้สนใจเข้าชมการแสดง แต่ในการเรียนการสอนแบบทางไกลนั้นส่งผลต่อรายวิชาศิลปนิพนธ์ทั้งในด้านการเรียนการสอน การจัดทำผลงาน การฝึกซ้อม การเข้าถึงข้อมูล การนำเสนอผลงานและผลกระทบอื่น ๆ ซึ่งทั้งผู้เรียนและผู้สอนจะต้องแก้ไขปัญหาดังกล่าวที่เกิดขึ้นระหว่างการดำเนินงานภายใต้ข้อจำกัดต่าง ๆ เพื่อให้ได้ผลงานที่มีคุณภาพที่สุด โดยจากข้อจำกัดดังกล่าวจึงเกิดความจำเป็นในการแสวงหาแนวทางใหม่ในการสร้างสรรค์และนำเสนอศิลปนิพนธ์ โดยอาศัยการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง การแก้ไขปัญหา และการปรับตัวตามสถานการณ์ เปิดโอกาสให้ผู้เรียนนำความรู้และทักษะทางนาฏยกรรมมาประยุกต์ใช้ร่วมกับเทคโนโลยีและสื่อดิจิทัล เพื่อให้กระบวนการสร้างสรรค์สามารถดำเนินต่อไปได้

2. เนื้อหาของเรื่อง (Content of the story)

2.1 การปรับรูปแบบการนำเสนอผลงานศิลปนิพนธ์

ในสถานการณ์การแพร่ระบาดของไวรัสโคโรนา 2019 เป็นสถานการณ์ที่เปื้อนวิกฤตการณ์ร้ายแรง ส่งผลให้มีการปิดสถานศึกษาและปรับวิธีการเรียนการสอนเป็นแบบทางไกล หรือการเรียนแบบออนไลน์ เพื่อเป็นการป้องกันการแพร่เชื้อของโรค ดังนั้นรูปแบบการสร้างศิลปนิพนธ์จึงต้องปรับเปลี่ยนเช่นกัน เพื่อให้การดำเนินงานสามารถไปต่อได้ภายใต้ข้อจำกัดต่าง ๆ ซึ่งผู้ศึกษาพบว่าสถาบันอุดมศึกษาในเขตกรุงเทพมหานครที่มีการสร้างศิลปนิพนธ์นาฏยกรรมไทยนั้น มีการปรับรูปแบบการนำเสนอผลงานออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่

2.1.1 ด้านซัพฟิล์ม (Dance Film) หมายถึง วิธีการสร้างงานโดยมีการผสมผสานระหว่างงานศิลปะและเทคนิคการสร้างภาพยนตร์ “ผู้สร้างสรรค์ต้องใช้ทักษะและความรู้โดยเฉพาะองค์ความรู้ทาง Choreography ผสานความรู้ทางการตัดต่อวิดีโอ รวมทั้งการใช้สื่อที่หลากหลายที่เรียกว่า Mixed Media” Natthakarn (as cited in Faculty Members, Dance Department, Faculty of Fine and Applied Arts, 2020) นำเสนอเรื่องราวผ่านการเคลื่อนไหว การเต้นรำ เป็นส่วนสำคัญผ่านการใช้เทคโนโลยีในการตัดต่อในรูปแบบต่าง ๆ หรือการใช้มุมมองเพื่อเป็นส่วนในการเสริมการแสดงให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น หรือเพื่อเพิ่มความน่าสนใจซึ่งด้านซัพฟิล์มได้มีการจัดทำขึ้นก่อนเกิดสถานการณ์การแพร่ระบาดของไวรัสโคโรนา 2019 แต่ในช่วงวิกฤตการณ์ดังกล่าวนี้ ด้านซัพฟิล์มเป็นอีกหนึ่งวิธีการที่นำมาปรับใช้ประกอบการสร้างศิลปนิพนธ์ ด้านนาฏยกรรม โดยปรับให้สอดคล้องกับสถานการณ์ เช่น การปรับลดจำนวนผู้แสดง เพื่อเป็นการลดจำนวนคนในการรวมตัว การเลือกสถานที่ถ่ายทำนอกสถานที่ เพื่อให้อากาศถ่ายเทได้สะดวก ป้องกันการกระจายของเชื้อไวรัส ซึ่งในการเลือกสถานที่ถ่ายทำนั้นผู้สร้างสรรค์สามารถเลือกสถานที่ให้สอดคล้องกับแนวคิดของการแสดงซึ่งจะเป็นส่วนช่วยให้การแสดงมีความน่าสนใจมากยิ่งขึ้น เป็นต้น และนำผลงานสร้างสรรค์มานำเสนอบนสื่อออนไลน์

2.1.2 การนำเสนอผ่านวีดิทัศน์ คือ วิดีโอการแสดงที่เป็นการบันทึกการแสดง ซึ่งมีความแตกต่างจากด้านซัพฟิล์ม เช่น การแสดงระบำ 1 ชุด บนเวทีและทำการบันทึกวิดีโอ เป็นต้น ซึ่งการนำเสนอรูปแบบนี้พบในการแสดงที่เจ้าของผลงาน มีเจตนาธรรมในการนำเสนอให้มีความใกล้เคียงกับการนำเสนอในรูปแบบการแสดงสดบนเวทีในสถานการณ์ปกติมากที่สุด อีกทั้งรูปแบบการนำเสนอแบบนี้ก็นำมาใช้กับศิลปนิพนธ์เชิงอนุรักษ์ ซึ่งเมื่อปรับรูปแบบก็ยังคงเห็นรายละเอียดของผู้สอบอย่างชัดเจน เช่น ผู้สอบจะต้องตั้งกล้องให้เห็นเต็มตัวโดยจะต้องเลือกพื้นที่ที่มีความใกล้เคียงกับเวทีที่สุด เป็นต้น ซึ่งบางสถาบันมีการกำหนดให้ลดทอนองค์ประกอบของการแสดงลงเพื่อเป็นการอำนวยความสะดวกให้แก่ผู้สอบ เช่น การเปลี่ยนจากการแต่งกายตามตัวละครที่เลือกสอบมาเป็นการใส่ชุดนิสิต นักศึกษา ผ้าโจงกระเบน เป็นต้น

Figure 1 ภาพตัวอย่างการสอบมาตรฐานศิลปปีนประจำปีการศึกษา 2564 ชุด สีดาลุยไฟ คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

Source : SSRU Thai Dance (2021)

2.1.3 การแสดงสดบนเวที

เป็นรูปแบบเดียวกันกับรูปแบบที่ใช้ในช่วงก่อนเกิดสถานการณ์การแพร่ระบาดของไวรัสโคโรนา 2019 โดยสามารถดำเนินการได้ในช่วงที่สถานการณ์นี้คลี่คลายลง ซึ่งอาจจะต้องดำเนินการภายใต้ข้อจำกัด เช่น การจำกัดจำนวนผู้เข้าชม การออกกฎให้สวมหน้ากากอนามัยตลอดเวลาที่รับชมการแสดง เป็นต้น โดยผู้ศึกษาได้แบ่งระดับความรุนแรงของสถานการณ์ตามปีการศึกษาที่มีการสร้างศิลปนิพนธ์ คือ ช่วงปีการศึกษา 2563 สถานการณ์มีความรุนแรงมากที่สุด ซึ่งจะค่อย ๆ คลี่คลายในช่วงปีการศึกษา 2564 มีบางสถาบันที่มีการนำเสนองานศิลปนิพนธ์ในรูปแบบการแสดงสดบนเวที แต่ยังไม่เป็นที่นิยม ในปีการศึกษา 2565 สถานการณ์มีความรุนแรงน้อยที่สุดและกลับเข้าสู่สภาวะปกติจึงนิยมนำเสนอในรูปแบบการแสดงสดบนเวทีมากกว่าการนำเสนอในรูปแบบด้านซัพฟิล์มหรือการนำเสนอผ่านวีดิทัศน์

2.2 การสร้างศิลปนิพนธ์ในรูปแบบด้านซัพฟิล์ม (Dance Film)

การปรับปรุงแบบการนำเสนอศิลปนิพนธ์เชิงสร้างสรรค์ พบว่าเป็นรูปแบบหนึ่งที่เทคโนโลยีเข้ามามีบทบาทในการเสริมให้การแสดงมีความสมบูรณ์และมีความน่าสนใจ คือ รูปแบบด้านซัพฟิล์มเป็นสื่อการแสดงหนึ่งที่มีการนำเสนอเรื่องราวผ่านการเคลื่อนไหว การเต้นรำ ซึ่งเป็นการขยายประสบการณ์ของผู้สร้างงานในการสร้างสรรค์ผลงานนอกเหนือจากการออกแบบท่าการออกแบบแถว หรือการออกแบบองค์ประกอบของการแสดงนั้น ผู้สร้างงานจะต้องคำนึงถึงมุมมองที่อาจมีส่วนในการสื่อความหมาย หรือนัยยะบางอย่างของการแสดง การใช้เทคนิคพิเศษ การเรียบเรียงภาพ การปรับสีของภาพ เป็นต้น ในการสร้างศิลปนิพนธ์ในรูปแบบด้านซัพฟิล์ม อาจถือเป็นสิ่งใหม่ของผู้สร้างงานซึ่งเป็นกลุ่มนิสิต นักศึกษา

อาจกล่าวได้ว่าด้านซัพฟิล์มอาจไม่เป็นที่นิยมในกลุ่มนิสิต นักศึกษาที่สร้างงานศิลปนิพนธ์ด้านนาฏยกรรม แต่ด้วยสถานการณ์การแพร่ระบาดของไวรัสโคโรนา 2019 เป็นตัวเร่งปฏิกิริยาให้มีการสร้างด้านซัพฟิล์มแทนการแสดงสดบนเวที ผู้สร้างงานเริ่มจากการใช้ประสบการณ์ของตนเอง คือ การคิดการแสดงในรูปแบบเวทีแล้วปรับมาสู่รูปแบบภาพเคลื่อนไหวแบบด้านซัพฟิล์ม สอดคล้องกับแนวคิดต่าง ๆ ที่ว่าทฤษฎีคอนสตรัคติวิสต์ (Constructivism) ว่าด้วยการเรียนรู้คือกระบวนการที่ผู้เรียนสร้างองค์ความรู้ขึ้นจากประสบการณ์ของตนเองผ่านการมีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมโดยกระบวนการนี้เกิดขึ้นภายในจิตใจของผู้เรียน ไม่ใช่การรับความรู้จากภายนอกโดยตรง (Piaget, 1972)

ทฤษฎี การเรียนรู้ดิจิทัล (Digital Learning) ว่าด้วยการเรียนรู้ดิจิทัลควรผสมผสานแนวคิดจากหลายทฤษฎี และการออกแบบการเรียนรู้ทางออนไลน์ต้องเน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง ใช้เทคโนโลยีอย่างเหมาะสม และสนับสนุนการมีปฏิสัมพันธ์กับเนื้อหาและผู้คน (Ally, 2008) ซึ่งจากการศึกษา สังเกตการณ์ และจากประสบการณ์ของผู้ศึกษาสามารถบรรยายออกเป็น 2 ประเด็น ดังนี้

1. บทบาทของมุกกล้องและการตัดต่อในการเสริมสร้างความสมบูรณ์และความน่าสนใจของการแสดงในดิ้นซ์ฟิล์ม โดยผู้ศึกษาจะยกตัวอย่างโดยวิเคราะห์จากความแตกต่างระหว่างดิ้นซ์ฟิล์มและการแสดงสด ดังตารางต่อไปนี้

Table 1 ตารางแสดงตัวอย่างบทบาทของมุกกล้องในดิ้นซ์ฟิล์ม

บทบาทมุกกล้อง	รายละเอียด
การแทนสายตา	การแทนสายตา คือ การถ่ายภาพให้อยู่ในระดับสายตาของผู้แสดงใช้เพื่อให้ผู้ชมได้รู้ว่าตัวละครกำลังมองสิ่งต่าง ๆ หรือทำให้ผู้ชมได้เห็นสิ่งต่าง ๆ ที่ตัวละครเห็น
การเน้น (Focus)	การเน้น ในกรณีนี้คือการถ่ายให้เห็นลักษณะของการแสดงท่าทางต่าง ๆ ของผู้แสดงซึ่งอาจเป็นท่าหลัก หรือท่าสำคัญ
การเสริมอารมณ์ผู้แสดง	การเสริมอารมณ์ผู้แสดง เช่น การถ่ายภาพสีหน้าของผู้แสดงในระยะใกล้ เพื่อให้ผู้แสดงสามารถแสดงอารมณ์ต่าง ๆ ออกมาได้ชัดเจนมากกว่า
การนำเสนอท่าในมุมมองต่าง ๆ	การนำเสนอท่าในมุมมองต่าง ๆ คือ การถ่ายภาพผู้แสดงในทิศทางหรือมุมอื่น ๆ ที่ไม่สามารถมองเห็นได้ เช่น การถ่ายภาพมุมสูงผ่านการใช้มุกกล้องเหนือศีรษะลงมาที่ผู้แสดง, การเน้นการใช้วัตถุหรือของใช้, การเน้นการใช้อุปกรณ์ประกอบการแสดง เป็นต้น

Source : Payayarm (2025)

จากตารางข้างต้นจะเห็นได้ว่าการมุกกล้องเป็นส่วนในการขยายมุมมองต่าง ๆ ให้ผู้ชมได้รับรู้และเข้าใจในการสื่อสาร การแสดงอารมณ์ของผู้แสดง การแสดงลีลาท่าทางต่าง ๆ ที่อาจจะไม่สามารถรับรู้ได้ในการชมการแสดงสด ด้วยข้อจำกัดของมิติการรับชม ระดับสายตา ซึ่งบทบาทของมุกกล้องกลายมาเป็นปัจจัยอีกประการหนึ่งที่ส่งผลต่อการประดิษฐ์ท่าทาง การเคลื่อนไหวต่าง ๆ ให้มีความแตกต่างออกไปจากการประดิษฐ์ท่าเพื่อใช้แสดงบนเวที ซึ่งผู้ศึกษามีความคิดเห็นว่าดิ้นซ์ฟิล์มเป็นรูปแบบหนึ่งที่เป็นทำให้การสื่อสารผ่านท่าทางมีมิติใหม่ที่น่าสนใจ สามารถเข้าใจและรับรู้เจตนาของนักแสดงงานมากยิ่งขึ้น

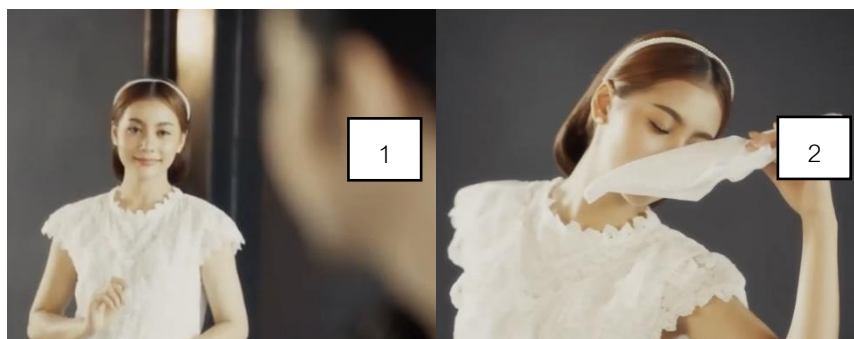

Figure 2 ภาพตัวอย่างมุกกล้องแทนสายตา (1) และภาพตัวอย่างมุกกล้องที่เน้นท่ามือของผู้แสดง (2) จากผลงานสร้างสรรค์ชุด ทหารอาสา ภาควิชานาฏศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Source: Phuengkueankhan & Thianbunlertrat (2022)

Figure 3 ภาพตัวอย่างมุกกล้องที่เสริมอารมณ์ผู้แสดงจากผลงานสร้างสรรค์ ชุต จิตผิงหุ่น (3) และภาพตัวอย่างมุกกล้องที่นำเสนอการร่ายรำของผู้แสดงในมุมสูง จากผลงานสร้างสรรค์ ชุต ทหารอาสา ภาควิชานาฏศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (4)

Source : Sanga-kong & Phothisakul (3) (2023); Phuengkueankhan & Thianbunlertrat (4) (2022)

นอกจากมุกกล้องแล้ว อีกหนึ่งปัจจัยที่มีความสำคัญคือเทคนิคการตัดต่อ ซึ่งเป็นอีกหนึ่งหัวใจสำคัญเช่นเดียวกับการใช้มุกกล้อง การตัดต่อเป็นการนำคลังวิดีโอที่บันทึกไว้ (Footage) มาเรียบเรียงผ่านการตัดต่อในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งนี้ ในการตัดต่อจะต้องคำนึงถึงจังหวะของดนตรีประกอบการแสดง โดยผู้ศึกษาจะยกตัวอย่างเทคนิคการตัดต่อในด้านซ์ฟิล์ม ดังตารางต่อไปนี้

Table 2 ตารางตัวอย่างเทคนิคการตัดต่อ

เทคนิคการตัดต่อ	รายละเอียด
การซ้อนภาพ	เป็นการใช้เทคนิคการสร้างภาพซ้อนหรือผสมภาพเข้าด้วยกันในฉากเดียว ซึ่งมีทั้งการซ้อนภาพนิ่ง การซ้อนภาพเคลื่อนไหว การซ้อนภาพที่แสดงความรู้สึกนึกคิดของตัวละคร หรือการซ้อนภาพฉาก สถานที่ ฯลฯ
การตัดสลับฉาก	การตัดสลับภาพระหว่างสองฉากหรือหลาย ๆ ฉากที่เกิดขึ้นพร้อมกัน เพื่อให้ผู้ชมสามารถเห็นภาพหลาย ๆ ภาพที่เกิดขึ้นพร้อมกันซึ่งไม่สามารถทำได้ในการแสดงสด
การตัดต่อเร่งความเร็วและชะลอความเร็ว	การใช้เทคนิคเร่งความเร็ว (Fast Motion) ให้ความรู้สึกที่เร่งด่วน หรือชะลอความเร็ว (Slow Motion) เป็นการใช้เทคนิคที่ต้องการให้เห็นอย่างชัดเจน
การเชื่อมภาพ	การเชื่อมภาพ (transition) เป็นเทคนิคที่ช่วยในการเชื่อมภาพจากภาพหนึ่งไปภาพหนึ่งเพื่อให้ด้านซ์ฟิล์มมีความเสถียรในด้านการเปลี่ยนภาพมากขึ้น เช่น การใช้เทคนิคการ Fade out คือ การเชื่อมภาพโดยทำให้ภาพค่อย ๆ จางหายไป เป็นต้น

Source: Payayarm (2025)

Figure 4 ภาพตัวอย่างการใช้เทคนิคการซ้อนภาพในด้านซ์ฟิล์ม จากผลงานสร้างสรรค์ ชุต ทหารอาสา
ภาควิชานาฏยศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Source : Phuengkueankhan & Thianbunlertrat (2022)

จากตารางดังกล่าวจะเห็นได้ว่าเทคนิคการตัดต่อมีส่วนช่วยในการเสริมให้การแสดงมีความสมบูรณ์ เช่นเดียวกับมุกมก้อง เพราะเป็นการขยายมิติการรับชมการแสดงของผู้ชมที่จะได้รับรู้ถึงอารมณ์ เนื้อหาของการแสดง เทคนิคการตัดต่อที่ผู้ศึกษาได้ยกตัวอย่างมานั้นในมุมมองของผู้ศึกษาถือเป็นเทคนิคพื้นฐานที่สำคัญในการสร้างด้านซ์ฟิล์ม ซึ่งมีเทคนิคที่หลากหลายมากกว่าที่กล่าวมา โดยผู้สร้างงานสามารถเรียนรู้ผ่านการใช้โปรแกรมตัดต่อต่าง ๆ บนเครื่องมือเทคโนโลยี และผู้ศึกษาสามารถกล่าวโดยสรุปได้ว่ามุกมก้องและการตัดต่อเป็นอีกข้อคำนึงในการประดิษฐ์ท่าประกอบการทำด้านซ์ฟิล์มที่ต้องมีความสอดคล้องกันซึ่งผู้ศึกษาจะกล่าวในประเด็นถัดไป

2. เทคนิคทางนาฏยประดิษฐ์ของผู้สร้างสรรค์ การจัดทำด้านซ์ฟิล์ม (Dance Film) ซึ่งเป็นการบูรณาการระหว่างศิลปะกับเทคโนโลยีส่งผลให้ผู้สร้างงานหรือผู้ประดิษฐ์ท่า (Choreographer) ต้องตระหนักถึงหลักการประดิษฐ์ท่าของการแสดงให้มีความสอดคล้องกับเทคนิคของภาพยนตร์ที่นำมาปรับใช้ กล่าวคือ เดิมการนำเสนอผลงานศิลปนิพนธ์เป็นรูปแบบการแสดงสดบนเวที การออกแบบท่า ออกแบบแฉกมักถูกออกแบบให้เหมาะสมกับการใช้พื้นที่เวที และเหมาะสมกับระดับสายตาของผู้ชม การนำเสนอท่าทางต่าง ๆ จึงถูกจำกัดด้วยทิศทางและพื้นที่ เมื่อมีการปรับมาเป็นรูปแบบด้านซ์ฟิล์ม ซึ่งต้องอาศัยเทคนิคต่าง ๆ มาประกอบการออกแบบท่านั้นมีข้อควรคำนึงดังนี้

- การออกแบบท่าให้สอดคล้องกับมุกมก้อง ในส่วนนี้ผู้สร้างงานจะต้องวางแผนการออกแบบท่าว่าจะกำหนดการออกแบบท่าเป็นหลัก หรือกำหนดใช้เทคนิคเป็นหลัก หรือสามารถใช้ได้ทั้งสองวิธี ซึ่งต้องประเมินความต้องการในการนำเสนอว่าต้องการนำเสนอหรือมุ่งเน้นกระบวนท่าไปในทิศทางใด เช่น กระบวนท่าที่ต้องการนำเสนอลีลาที่ผู้แสดงมีการใช้ร่างกายทั้งตัวควรเลือกใช้มุกมก้องที่มีความกว้างและเห็นร่างกายของผู้แสดงอย่างชัดเจน หรือกระบวนท่าที่ต้องการให้เน้นท่าที่ใช้มือควรเลือกใช้มุกมก้องที่เน้นหรือเจาะไปที่ร่างกายส่วนบนเพื่อให้เห็นลีลาการใช้มือของผู้แสดง ซึ่งในส่วนนี้อาจจะมีการลดทอนในการคิดท่าในส่วนของร่างกายครึ่งล่างลงได้ เป็นต้น ทั้งนี้ ในการออกแบบท่าผู้สร้างสรรค์จะต้องคำนึงถึงสัดส่วนความสำคัญของกระบวนท่า (Dance) เป็นหลักสำคัญ โดยให้เทคนิคภาพยนตร์ (Film) เป็นตัวเสริม กล่าวคือ ด้านซ์ฟิล์มควรจะมีการนำเสนอกระบวนท่าของผู้แสดงมากกว่าเทคนิค

2.3 ข้อดีและข้อจำกัดของการนำเสนอผลงานศิลปนิพนธ์ในรูปแบบด้านซิปฟิล์ม (Dance Film)

จากการปรับเปลี่ยนรูปแบบการนำเสนอศิลปนิพนธ์ในช่วงสถานการณ์การแพร่ระบาดไวรัสโคโรนา 2019 ซึ่งอยู่ภายใต้ข้อจำกัด พบว่ามีทั้งข้อดีและข้อจำกัดที่คล้ายคลึงและแตกต่างกันออกไปในแต่ละมุมมอง ซึ่งผู้ศึกษาสามารถวิเคราะห์ข้อดีและข้อจำกัดของการปรับเปลี่ยนรูปแบบการนำเสนอศิลปนิพนธ์ ผ่านมุมมองของผู้สร้างสรรค์และมุมมองของผู้ชมได้ ดังนี้

1. ข้อดีและข้อจำกัดของการปรับเปลี่ยนรูปแบบการนำเสนอศิลปนิพนธ์ผ่านมุมมองของผู้สร้างสรรค์

ข้อดี คือ ในการจัดทำด้านซิปฟิล์ม เป็นการเรียนรู้การบูรณาการระหว่างศิลปะและเทคโนโลยี สำหรับรายวิชาศิลปนิพนธ์เป็นการเรียนรู้ร่วมกันทั้งผู้เรียน ผู้สอน และผู้แสดง, การประหยัดงบประมาณ เนื่องจากในช่วงสถานการณ์การแพร่ระบาดไวรัสโคโรนา 2019 เป็นการนำเสนอผลงานศิลปนิพนธ์ในรูปแบบออนไลน์ซึ่งส่งผลให้ประหยัดงบประมาณในการจัดการแสดงส่วนกลาง, ผู้สร้างงานสามารถปรับปรุง แก้ไขข้อผิดพลาดผ่านการดูซ้ำหลาย ๆ รอบก่อนนำเสนอจริง, มุมกล้องสามารถมีส่วนช่วยในการถ่ายการแสดงท่าในมุมที่แตกต่างจากการแสดงสดบนเวที และช่วยส่งเสริมการแสดงอารมณ์ของผู้แสดงผ่านการถ่ายแบบใกล้ (Close-up), การนำเสนอในรูปแบบออนไลน์เป็นการเพิ่มกลุ่มผู้ชมที่มีความสนใจในการรับชมการแสดงทางออนไลน์

ข้อจำกัด คือ ผู้แสดงอาจจะขาดปฏิสัมพันธ์โดยตรงกับผู้ชมซึ่งแตกต่างจากการแสดงสดบนเวที, บางกรณีการแสดงท่าทางของผู้แสดงอาจถูกจำกัดโดยพื้นที่ หรือมุมกล้องซึ่งอาจไม่สามารถถ่ายทอดการเคลื่อนไหวได้อย่างครบถ้วนเหมือนใน การแสดงสดบนเวที

2. ข้อดีและข้อจำกัดของการปรับเปลี่ยนรูปแบบการนำเสนอศิลปนิพนธ์ผ่านมุมมองของผู้ชม

ข้อดี คือ ผู้ชมสามารถใช้เวลากับการชมการแสดงได้มากขึ้น โดยสามารถย้อนกลับไปชมในบางช่วงของการแสดงได้, ผู้ชมสามารถรับชมการแสดงได้จากทุกที่ ทุกเวลา, เป็นการเปิดมิติใหม่ของการรับชมการแสดง ซึ่งในบางครั้งผู้ชมสามารถเข้าใจเนื้อหาหรือเจตนารมณ์ของผู้สร้างงานมากขึ้น

ข้อจำกัด คือ ในบางชุดการแสดงอาจจะเหมาะสมกับการแสดงสดบนเวทีมากกว่าการจัดทำในรูปแบบด้านซิปฟิล์ม ส่งผลให้ขาดอรรถรสบางอย่างในการรับชมการแสดง

จากการสรุปข้อดีข้อจำกัดของการนำเสนอผลงานศิลปนิพนธ์ในรูปแบบด้านซิปฟิล์ม พบว่าข้อดีของด้านซิปฟิล์ม เป็นการเพิ่มความอิสระให้ผู้สร้างสรรค์ในการออกแบบการแสดงประกอบการนำเทคโนโลยีเข้ามาช่วยเสริม เนื่องจากวิธีการบางอย่างไม่สามารถทำได้ในรูปแบบการแสดงสดบนเวที รวมถึงสามารถตรวจสอบข้อผิดพลาดเพื่อปรับปรุงแก้ไขเพื่อให้ได้คุณภาพมากที่สุด ในมุมมองของผู้ชมการแสดงพบว่าข้อดีคือผู้ชมสามารถรับชมการแสดงได้จากทุกที่และทุกเวลา และสามารถเข้าถึงเนื้อหาของการแสดงได้มากขึ้น ข้อจำกัดคือการขาดปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้แสดงและผู้ชมรวมถึงองค์ประกอบบางอย่างของด้านซิปฟิล์มไม่สามารถส่งให้ผู้ชมได้รับอรรถรสในการรับชมการแสดงเท่าที่ควร

3. บทสรุป (Conclusion)

สถานการณ์การแพร่ระบาดของไวรัสโคโรนา 2019 เป็นวิกฤติการณ์ร้ายแรงที่ส่งผลกระทบในทุกวงการ รวมถึงวงการนาฏกรรมและวงการการศึกษา ในการสร้างศิลปนิพนธ์นาฏกรรมไทยของนิสิตนักศึกษาในสถาบันอุดมศึกษามีความจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนรูปแบบเพื่อให้สอดคล้องกับสถานการณ์ และเพื่อให้สามารถดำเนินงานต่อไปได้อย่างไม่หยุดชะงักส่งผลให้มีการเกิดกระตมความคิดในการคิดแก้ไขปัญหา ซึ่งในการปรับเปลี่ยนรูปแบบการนำเสนอศิลปนิพนธ์พบว่ามี 3 รูปแบบ ได้แก่ การนำเสนอในรูปแบบด้านซิปฟิล์ม

การนำเสนอในรูปแบบวีดิทัศน์การแสดง และการแสดงสดบนเวที เป็นรูปแบบเดียวกันกับรูปแบบที่ใช้ในช่วงก่อนเกิดสถานการณ์การแพร่ระบาดของไวรัสโคโรนา 2019 โดยสามารถดำเนินการได้ในขณะที่สถานการณ์คลี่คลายลง และการนำเสนอในรูปแบบด้านซ์ฟิล์ม (Dance Film) คือ การสร้างงานโดยมีการผสมผสานระหว่างงานศิลปะและเทคนิคการสร้างภาพยนตร์ ซึ่งได้รับความนิยมเป็นอย่างมาก อาจกล่าวได้ว่าสถานการณ์การแพร่ระบาดของไวรัสโคโรนา 2019 เป็นตัวเร่งปฏิกิริยาให้มีการสร้างสรรค์งานนาฏกรรมในรูปแบบด้านซ์ฟิล์ม ซึ่งเป็นการขยายประสบการณ์ของผู้สร้างงานซึ่งเป็นนิสิต นักศึกษาที่ไม่ได้ศึกษาด้านเทคโนโลยีมาโดยตรง ซึ่งกระบวนการนี้จะเป็นการช่วยให้เกิดการเรียนรู้ผ่านการทดลองทำนำมาสู่การเกิดทักษะใหม่ในการสร้างงาน

ในการจัดทำด้านซ์ฟิล์ม ผู้สร้างสรรค์จะต้องมีการตระหนักถึงเทคนิคการตัดต่อ การใช้มุมกล้อง มาช่วยเสริมสร้างการออกแบบท่า โดยจะต้องวางแผน ประเมินว่าจะนำเสนอกระบวนการผ่านมุมมองใดที่การแสดงสดบนเวทีไม่สามารถมองเห็นได้ในระยะของผู้รับชมการแสดง ซึ่งในการจัดทำด้านซ์ฟิล์มนั้นก็ทั้งข้อดีและข้อจำกัด ซึ่งข้อดี คือ ผู้สร้างสรรค์สามารถถ่ายทอดความคิดในการสร้างสรรค์ผลงานได้มากขึ้น รวมถึงเป็นการเรียนรู้เทคโนโลยีผ่านการทดลองสร้าง ในมุมมองของผู้ชมคือการขยายมิติการรับชมการแสดงที่สามารถเข้าใจการสื่อสารของผู้สร้างสรรค์และผู้แสดงมากขึ้น แต่บางครั้งอาจจะไม่ได้บรรลุผลในการรับชมการแสดงเท่าที่ควร

ผู้ศึกษามีความคิดเห็นว่าในการเรียนการสอนศิลปะนิพนธ์ในอนาคตควรมีการเรียนรู้ในด้านการนำเทคโนโลยีมาประยุกต์ใช้กับการสร้างสรรค์ผลงานเพื่อให้สอดคล้องกับยุคสมัยที่มีเทคโนโลยีที่มีความทันสมัยและหลากหลายเพียงพอต่อการสร้างงาน อาจกล่าวได้ว่าควรเป็นอีกหนึ่งทักษะที่ผู้สร้างงานควรมี และจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของไวรัสโคโรนา 2019 นั้น นับเป็นสถานการณ์ร้ายแรงที่ทำให้เกิดการเรียนรู้การแก้ไขปัญหา การจัดการ หรือการสร้างงานในสถานการณ์วิกฤติซึ่งเป็นสถานการณ์ที่ไม่สามารถคาดเดาได้ ซึ่งในอนาคตผู้ศึกษาเชื่อว่าการจัดทำด้านซ์ฟิล์มเป็นอีกแนวทางหนึ่งที่สามารถนำกลับมาใช้ได้ สอดคล้องกับงานวิจัยของ (Sutthi, 2023) การจัดการเรียนการสอนยุคใหม่ควรบูรณาการสื่อและเทคโนโลยี ทั้งนี้ ครูผู้สอนควรส่งเสริมให้ผู้เรียนลงมือปฏิบัติจริง เพื่อให้เกิดการเรียนรู้จากประสบการณ์ตรง ซึ่งจะช่วยให้ผู้เรียนเรียนรู้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยผสมผสานการเรียนรู้ทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติอย่างเหมาะสม สอดคล้องกับ (Jiwakanon, 2021) การระบาดของโรคโควิด - 19 ส่งผลกระทบอย่างรุนแรงต่อระบบเศรษฐกิจ โดยเฉพาะภาคอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวซึ่งเป็นแหล่งรายได้หลักของผู้ประกอบอาชีพด้านนาฏกรรม เนื่องจากนักท่องเที่ยวต่างชาตินับเป็นกลุ่มเป้าหมายสำคัญ อย่างไรก็ตาม วิกฤตการณ์ครั้งนี้ได้ส่งผลให้เกิดการปรับตัวและบูรณาการการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่อย่างแพร่หลาย เมื่อสถานการณ์วิกฤติสิ้นสุดลง การใช้ด้านซ์ฟิล์มหรือวีดิทัศน์การแสดงสามารถเป็นต้นแบบของการปรับตัวสู่ระบบดิจิทัลซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อศิลปิน นักศึกษา อาจารย์ ซึ่งสามารถนำกระบวนการสร้างสรรค์ไปใช้ในการผลิตผลงาน การเรียนการสอนและการเผยแพร่ วิธีการทั้งในด้านการนำเสนอผลงานการสื่อสาร ซึ่งสะท้อนถึงการพลิกวิกฤติให้เป็นโอกาส นำไปสู่การพัฒนาแนวทางใหม่ในการประกอบธุรกิจศิลปะการแสดง ขยายกลุ่มผู้ชมให้กว้างขวางยิ่งขึ้น ทั้งนี้ กระบวนการสร้างสรรค์ดังกล่าวยังทำให้ผู้สร้างได้รับองค์ความรู้จากการปฏิบัติจริง โดยเฉพาะการบูรณาการองค์ความรู้ด้านนาฏกรรมเข้ากับเทคโนโลยีดิจิทัลและเทคนิคทางภาพยนตร์ ตั้งแต่การวางแผนการสร้างสรรค์ การออกแบบท่าทางและการเคลื่อนไหวให้สัมพันธ์กับมุมกล้อง การจัดองค์ประกอบภาพ ตลอดจนการตัดต่อ และการนำเสนอผ่านสื่อดิจิทัล อันเป็นการพัฒนาทักษะใหม่ที่นอกเหนือจากการสร้างสรรค์การแสดงบนเวที องค์ความรู้ดังกล่าวสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ทั้งในระดับบุคคลและระดับสถาบัน โดยนิสิต นักศึกษา และศิลปินสามารถนำไปพัฒนาการสร้างสรรค์และเผยแพร่ผลงาน อาจารย์ผู้สอนสามารถนำไปประยุกต์ใช้

ในการจัดการเรียนการสอน ขณะที่สถาบันการศึกษาและหน่วยงานด้านศิลปวัฒนธรรมสามารถนำไปใช้เป็นแนวทางในการพัฒนารูปแบบการเรียนรู้ การผลิตสื่อ และการเผยแพร่ศิลปะการแสดงให้สอดคล้องกับบริบทของสังคมดิจิทัล ในระดับสังคมจะช่วยเพิ่มโอกาสในการเข้าถึงศิลปะการแสดง ลดข้อจำกัดด้านเวลาและสถานที่ ตลอดจนสนับสนุนการเรียนรู้และการถ่ายทอดศิลปวัฒนธรรมแก่คนรุ่นต่อไป ส่วนในระดับประเทศสามารถนำไปสู่การพัฒนาศักยภาพบุคลากรด้านศิลปะการแสดง การขยายช่องทางเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรมไทยสู่ผู้ชมทั้งในและต่างประเทศ และสามารถต่อยอดสู่การสร้างมูลค่าในอุตสาหกรรมสร้างสรรค์และอุตสาหกรรมวัฒนธรรมของประเทศ ดังนั้น การสร้างด้านซัพพลายที่เพิ่มขึ้นในช่วงสถานการณ์การแพร่ระบาดของไวรัสโคโรนา 2019 จึงมิได้เป็นเพียงแนวทางในการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า แต่เป็นองค์ความรู้และประสบการณ์ที่สามารถนำไปต่อยอดการศึกษา การสร้างสรรค์ การเผยแพร่ และการประกอบวิชาชีพด้านศิลปะการแสดงในอนาคตได้

4. เอกสารการอ้างอิง (References)

- Ally, M. (2008). Foundations of educational theory for online learning. In T. Anderson (Ed.), *The Theory and Practice of Online Learning* (2nd ed., pp. 15–44). Athabasca University. Press www.aupress.ca. <https://www.aupress.ca/books/120146-the-theory-and-practice-of-online-learning/>
- Faculty Members,Dance Department, Faculty of Fine and Applied Arts, Chulalongkorn University. (2020). *Online Teaching and Learning of Dance, Dance Department, Faculty of Fine and Applied Arts, Chulalongkorn University*. Bangkok: Chulalongkorn University. [in Thai]
- Jiwakanon, R. (2021). Adaptation of Thai dance drama troupes during the COVID-19 pandemic. *Journal of Humanities and Social Sciences*, 10(2), 15–24. [in Thai]
- Khammanee, T. (2002). *Instructional models: Diverse alternatives*. Bangkok: Chulalongkorn University. [in Thai]
- Phuengkueankhan, P. & Thianbunlertrat, R. (2022). Senior project in Dance, Academic Year 2021: Ta Harn Arsa. Youtube.com. <https://youtu.be/T79C6x3q6ec?si=JuULroizT888-UhP> [in Thai]
- Piaget, J. (1972). *The Psychology of the Child*. New York: Basic Books.
- Sanga-kong, K. & Phothisakul, T. (2023). Senior project in Dance, Academic Year 2022: Jit Fung Hoon . Facebook.com<https://www.facebook.com/share/v/1XjgwXUQKS/?mibextid=WC7FNe> [in Thai]
- SSRU Thai dance. (2021). *Annual Standard Performance Examination, Academic Year 2021: “Sida Lui Fai”* Facebook: <https://web.facebook.com/ssruthaidance>. [in Thai]
- Sutthi, K. (2023). *The development of a dance teaching package to enhance innovation skills in dance among Grade 9 students*. [Master’s thesis, Silpakorn University]. [in Thai]